ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାର ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତି ଓ ସଭ୍ୟତା

ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ

ପ୍ରାଚୀ, କେବଳ ଗୋଟିଏ ନଦୀର ନାମ ନୁହେଁ, ଏହା ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ସମୟର କଷଟି ପଥରରେ କଷି ହୋଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ସଭ୍ୟ ବୋଲାଉଥିବା ମଣିଷମାନଙ୍କ ଜୀବନ ଇତିହାସର ଏକ ଅମର ଗାଥା ଅଟେ । ନଦୀ ତ ସଭ୍ୟତାକୁ ଜନ୍ମ ଦିଏ, ପରିପୁଷ୍ଟ କରେ ମାନବ ଜୀବନକୁ, ସେଥିପାଇଁ ମଣିଷ ଅତିକ୍ରମ କରିଥିବା ପ୍ରସ୍ତର ଯୁଗ (ପୁରାତନ ପ୍ରସ୍ତର ଯୁଗ, ମଧ୍ୟପ୍ରସ୍ତର ଯୁଗ, ନୂତନ ପ୍ରସ୍ତର ଯୁଗ)ର ସମାପ୍ତି ପରେ ତାମ୍ର ପ୍ରସ୍ତର ଯୁଗ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଯୁଗରେ ମଣିଷ ତା'ର ଶିକାରୀ, ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହକାରୀର ବାରବୁଲା ଯାଯାବର ଜୀବନକୁ ପରିସମାପ୍ତି ଘଟାଇ ନଦୀ ଉପତ୍ୟକାଗୁଡିକରେ ବସବାସ କରିବା ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ତାମ୍ରଯୁଗ ନଦୀ ଉପତ୍ୟକାର ସଭ୍ୟତାଗୁଡିକୁ ଜନ୍ମ ଦେଇଥିଲା ଯଥା- ନୀଳନଦୀ ଉପତ୍ୟକାର ପ୍ରାଚୀନ ଇଜିପ୍ଟ ସଭ୍ୟତା, ସିନ୍ଧୁନଦୀ ଉପତ୍ୟକା ହରପ୍ପା ସଭ୍ୟତା, ହୋୟାଂହୋ ଏବଂ ୟାଙ୍ଗ-ସି-କିଆଙ୍ଗ ନଦୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ପ୍ରାଚୀନ ଚୀନ୍ ସଭ୍ୟତା ଗଢି ଉଠିଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ କୁହାଯାଏ ନଦୀ ହିଁ ମାନବ ସଭ୍ୟତାର ଜନ୍ମଦାତ୍ରୀ ଅଟେ । ମାନବ ସଭ୍ୟତାକୁ ନଦୀର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବଦାନ ପାଇଁ ଇତିହାସର ଜନକ ହେରୋଡୋଟସ୍ ଦିନେ କହିଥିଲେ, 'ମିଶର ହେଉଛି ନୀଳ ନଦୀର ଦାନ' ।

ନଦୀ ବିନା ମଣିଷ ଜାତିର ଇତିହାସ କେବେହେଲେ ଲେଖାଯାଇ ନପାରେ ଏବଂ ଇତିହାସ ବିନା କୌଣସି ଜାତି ବିଶ୍ୱ ବିଜୟୀର ମୁକୁଟ ପିନ୍ଧି ପାରିବ ନାହିଁ, ଏ କଥା ସତ୍ୟ ଏବଂ ପ୍ରମାଣିତ ବି ! ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଭ୍ୟ ମଣିଷର ଏହା ପବିତ୍ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଟେ ଯେ ନିଜ ଦେଶ, ଜାତି ଓ ଅଞ୍ଚଳର ଗରିମାମୟ ଇତିହାସକୁ ଜାଣିବା ଓ ଏହାର ପ୍ରଚାର, ପ୍ରସାର କରାଇବା ସହିତ ନିଜର ଉତ୍ତର ପିଢିର ମଣିଷମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ବିସ୍ତୃତ ମାର୍ଗ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ।

ପ୍ରାଚୀ, ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଓଡିଶାର ଗଙ୍ଗା ଅଟେ । ଏହାର ତୀର୍ଥ ଜଳ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପବିତ୍ର ଓ ମୋକ୍ଷ ଦାୟିନୀ ବୋଲି ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ମହିମାମଣ୍ଡିତ ହୋଇଅଛି । ଏପରିକି ଏହାର ପୁରାତନ ଐତିହ୍ୟ, ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତିରାଜି, ମନ୍ଦିର ଶିଳ୍ପ, ଐତିହାସିକ ପର୍ଯ୍ୟଟନ ସ୍ଥଳ, ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ଦର୍ଶନ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ବିଭବତା ପାଇଁ କେବଳ ଓଡିଶା କାହିଁକି ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ବେଶ୍ ପରିଚିତ । ଦିନ ଥିଲା ପ୍ରାଚୀନ ନଦୀ ଦୀର୍ଘ ବିସ୍ତାର ଥିଲା । ମହାନଦୀରୁ ବାହାରି ନରାଜ ଓ ବାରଙ୍ଗ ମଧ୍ୟଦେଇ ଫୁଲନଖରା, ବନମାଳୀପୁର, ନିଆଳୀ, ମାଧବ ବାଟେ ଯାଇ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ନିକଟରେ ସମୁଦ୍ରରେ ମିଶି ଥିଲା । ଏହାର ନୀଳ ଜଳରାଶି ଉପରେ କଳିଙ୍ଗର ଅର୍ଣ୍ଣବ ପୋତଗୁଡିକ ଢଳି ଢଳି ଦରିଆ ପାରି ବହିଃବାଣିଜ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ କଳିଙ୍ଗ ସାଗର ବା ବର୍ତ୍ତମାନର ବଙ୍ଗୋପସାଗରକୁ ଯାତ୍ରା କରୁଥିଲେ । ଇତିହାସରୁ ଜଣାଯାଏ ଗ୍ରୀକ୍ ଲେଖକ ଟଲେମୀ ତାଙ୍କ 'ପୃଥିବୀ ଭୂଗୋଳ' ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀର ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେଥିରୁ ଜଣାପଡେ କୋଣାଗାର ବର୍ତ୍ତମାନ କୋଣାର୍କ ସେସମୟରେ ଏକ ବନ୍ଦର ଥିଲା । ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ପ୍ରାଚୀ ନଦୀ ଓ ତା'ର ଶାଖାନଦୀ ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳାରେ ବୋଇତ ବାଣିଜ୍ୟ ଚାଲୁ ଥିଲା ।

ପ୍ରାଚୀର ନାମ ଶ୍ରବଣ ମାତ୍ରକେ ହେଉ କିମ୍ବା କୌଣସି ଆଲୋଚନା ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାଚୀର ନାମ ଆସିବା ମାତ୍ରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ମନରେ ସ୍ୱତଃପ୍ରବୃତ୍ତ ଭାବରେ ପ୍ରଶ୍ନଟିଏ ଉଙ୍କି ମାରେ, କାହିଁକି ଏତେ ମଠ, ମନ୍ଦିର, କେତେ ଧର୍ମ କେତେ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ କେତେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଉପାସନା କେତେ ମତବାଦ ସବୁର ମହାମିଳନ ପ୍ରାଚୀ କୂଳରେ ହିଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି । ଓଡିଶାର ଅନ୍ୟ ନଦୀ ଉପତ୍ୟକାରେ କାହିଁକି ନୁହେଁ ? ଏସବୁ ବିଷୟରେ ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ଆମକୁ ପ୍ରାଗ୍-ଐତିହାସିକ ଘଟଣାବଳୀକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ପଡିବ ।

ପ୍ରାଚୀ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନଦୀ ଉପରେ ଲିଖିତ ଏକ ସ୍ଥଳ ପୁରାଣ ଅଟେ । ପଦ୍ମ ପୁରାଣକୁ ଆଧାର କରି ତ୍ରିଲୋଚନ ଦ୍ୱିଜ ଏହାକୁ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏଥିରେ ପ୍ରାଚୀ ନଦୀର ସୃଷ୍ଟି ଓ ଏହାର ତୀର ଦେଶରେ ଅବସ୍ଥିତ ବିଭିନ୍ନ ଦେବଦେବୀ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ପୀଠସ୍ଥଳଗୁଡିକର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଅଛି । ଓଡିଶାର କେବଳ ପ୍ରାଚୀ ନଦୀକୁ ନେଇ ଏକ ପୁରାଣ ପ୍ରାଚୀ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଅନ୍ୟ ନଦୀଗୁଡିକ ଉପରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ପୁରାଣ ନାହିଁ । ସେଥିରୁ ପ୍ରାଚୀ ନଦୀର ଗୁରୁତ୍ୱ ସୁଦୂର ଅତୀତରେ କିପରି ଥିଲା ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । ପୁରାଣ ପୃଷ୍ଠାରେ ହେଉ କି ଲୋକକଥାରେ ହେଉ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ, ଜନଶ୍ରୁତିରେ ପ୍ରାଚୀ ମହିମାମଣ୍ଡିତ ହୋଇ ଉଚ୍ଚ ଆସନ ଲାଭ କରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାରେ ସେ ଯେଉଁ ସମ୍ମାନ ପାଇବା କଥା ତାହା ପାରି ନଥିଲା । କେବଳ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକା କହିଲେ ତାହା କେବଳ ପ୍ରାଚୀନ ମନ୍ଦିର, ଶିଳ୍ପ ଓ ତା'ର କଳା ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟର ପରିପାଟୀ ଏବଂ ମାଧବ ଉପାସନାର ଏକ ପ୍ରମୁଖ ସ୍ଥଳ ବୋଲି ଜଣାଯାଉଥିଲା ।

କିନ୍ତୁ ଏବେ ଇତିହାସ ପଟ୍ଟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଛି । ପ୍ରାଚୀ କୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଜଲ୍ଲାରପୁର ଗ୍ରାମର ଭାରତୀହୁଡାରୁ ମିଳିଛି ତାମ୍ର ପ୍ରସ୍ତର ଯୁଗର ସଭ୍ୟତାର ସନ୍ଧାନ (ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ଲେଖକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆବିଷ୍କୃତ) ଭାରତୀୟ ଭାରତୀୟ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ସର୍ବେକ୍ଷଣ ଶାଖା-୪, ଭୁବନେଶ୍ୱରର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଡ. ଦେବୀଷଦ ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ଗଡନାୟକ ଏବଂ ତାଙ୍କ ସାଥୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ୨୦୧୮ ମସିହାରେ ଭାରତୀହୁଡା ଉତ୍‌ଖନନ ଚାଲିଥିଲା । ଉକ୍ତ ଖନନରୁ ସେମାନେ ଭାରତୀ ହୁଡାରୁ ତାମ୍ରପ୍ରସ୍ତର ଯୁଗୀୟ ଏକ ଉନ୍ନତ ଗ୍ରାମୀଣ ସଂସ୍କୃତିର ଲୋକମାନେ ଏଠାରେ ବସବାସ କରୁଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାପଡିଲା ଏବଂ ଏହି ସଂସ୍କୃତିର ଅବଶେଷରୁ ଜଣାଯାଇଛି ସେମାନେ ତାମ୍ର ପ୍ରସ୍ତର ଯୁଗରୁ ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏଠାରେ ବସବାସ କରୁଥିଲେ । ଉକ୍ତ ଖନନରୁ ପଥର ନିର୍ମିତ ହାତ ହତିଆର ଯଥା – କୁରାଢୀ, ବାରେସୀ, ପଶୁ ହାଡରେ ନିର୍ମିତ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ବର୍ଚ୍ଛା, ତୀର, ତେଣ୍ଟା, ଖଞ୍ଜର, ଛୁଞ୍ଚ ଆଦି ପ୍ରଧାନ ଅଟେ । ଏତଦବ୍ୟତୀତ ତାମ୍ର ନିର୍ମିତ ମାଛ ଧରିବା କଣ୍ଟା, ତୀର, ତମ୍ବା ନିର୍ମିତ ହାତମୁଦି, ବଳା, ଲାଖରେ ତିଆରି କାଚ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରଧାନ ଅଟେ । ସେହିପରି ହଳଦିଆ ମାଟିର ନିର୍ମିତ ଗୋଲାକାର ଆକୃତିର ଘର, ମାଟିର ପିଣ୍ଡି, ପୋଡାଚାଉଳ ମୁଗର ଅବଶେଷ, ସାର୍କ ମାଛର ଦାନ୍ତ, ବହୁ ପରିମାଣର ମାଛକଣ୍ଟା ପଶୁପକ୍ଷୀ ହାଡ, କଇଁଛ ହାଡ, ହରିଣ ଶିଙ୍ଘ, ଗଣ୍ଡାଦାନ୍ତ ଓ ଦରପୋଡା ହାଡମାନ ମିଳିଛି । ତତ୍‌ସହିତ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବେକପିନ୍ଧା ପଥର ଓ ହାଡ ନିର୍ମିତ ମାଳି ପୋଡା ମାଟିରେ ନିର୍ମିତ ବୃଷଭର ଖେଳନା ବିଭିନ୍ନ ରଙ୍ଗର ମାଟିପାତ୍ର ଯଥା– ନାଲି ରଙ୍ଗର ପାତ୍ର, ନାଲି ରଙ୍ଗର ଚିକ୍‌କଣ ପାତ୍ର, କଳା ଓ ନାଲି ରଙ୍ଗର ପାତ୍ର, କଳା ରଙ୍ଗର ଚିକ୍‌କଣ ପାତ୍ର ଏବଂ ଗେରୁଆ ରଙ୍ଗରେ ଚିତ୍ରିତ ମାଟିପାତ୍ରମାନ ମିଳିଛି । ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କଥା ହେଲା ସେସମୟରେ ସେ ଅଞ୍ଚଳର ଭୌଗୋଳିକ ଅବସ୍ଥିତି ସମ୍ପର୍କରେ ଅନେକ କଥା ଜଣାପଡିଛି । ସେସମୟରେ ଭାରତୀହୁଡାରୁ ସମୁଦ୍ରର ଦୂରତା ପ୍ରାୟ ଦଶ– ବାର କିଲୋମିଟର ଏବଂ ପ୍ରାଚୀ ନଦୀର ଓସାର ଏକ କିଲୋମିଟର ଉପରେ ଥିବାର, ଏହାର ଉପକୂଳଗୁଡିକ ସନ୍ତସନ୍ତିଆ ଜାଗା ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଉଛି । ଏହି ସଭ୍ୟତା ଆଜିଠାରୁ ଚାରି ହଜାର ବର୍ଷ ପୁରୁଣା ବୋଲି ଏକାପ୍ରକାର ନିଶ୍ଚିତ ହୋଇଛି । ଉତ୍‌ଖନନ୍‌ରୁ ବାହାରିଥିବା ସବୁ ଜିନିଷର ବିଜ୍ଞାନଭିତ୍ତିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ପାଇଁ ଇଣ୍ଟର ୟୁନିଭରସିଟି ଆସିଲେଟର ସେଣ୍ଟର (Inter Univesity Accelerator I.U.A.C.)କୁ ପଠା ଯାଇଥିଲା ।

ସେଠାରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାର୍ବନ ପରୀକ୍ଷା (Accelerator Spectrometry A.M.C.)ପଦ୍ଧତିରେ ଉତ୍‌ଖନନରୁ ବାହାରିଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁ ଏବଂ କାଠ କୋଇଲା (charcoal) କୁ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପରେ ମାଟିର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତରରୁ ବାହାରିଥିବା ପୁରୁଣା ଜିନିଷ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତରର ସମୟକାଳ ଜଣା ଯାଇଥିଲା । ଯେପରିକି ସେହି ସଭ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତି ଅବଶେଷର ମାଟିର ତୃତୀୟ ସ୍ତରର ସମୟ କାଳ 1072 B.C.E., ଚତୁର୍ଥ ସ୍ତରର ସମୟ 1099 B.C.E. ପଞ୍ଚମ ସ୍ତରର ସମୟ କାଳ 1269 B.C.E. ଏବଂ ସପ୍ତମ ସ୍ତର ସମୟକାଳ 1404 B.C.E. ଏବଂ ଆଉ ଦୁଇଟି ତଳ ସ୍ତରର ସମୟକାଳ ଶହେ ବର୍ଷ ତଳର ବୋଲି ଜଣାପଡିଛି ।

ଉକ୍ତ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଖନନରୁ ମିଳିଥିବା ଖଣ୍ଡିଏ ଭଙ୍ଗା ମାଟି ପାତ୍ର ଉପରେ ଗେରୁଆ ରଙ୍ଗରେ ଅଙ୍କିତ ଏକ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଚିତ୍ର ଥିବାର ଦେଖାଯାଇଥିଲା । ସେହି ମାଟିପାତ୍ରକୁ (A.M.C.) ପଦ୍ଧତିରେ ପରୀକ୍ଷା ପରେ ତାହା ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୧୦୯୯ର ବୋଲି ଜଣାପଡିଥିଲା । ଏଥିରୁ ଜଣାପଡିଛି ଯେ ଆଜକୁ ପ୍ରାୟ ୩୧୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପାସନା ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ଜଣାପଡିଲା । ଏହା ବିଶ୍ୱରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପାସନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ନୂତନ ଅଧ୍ୟାୟ ସୃଷ୍ଟି ହେବ ବୋଲି ଆଶା କରାଯାଏ ।

ଏହା ପୂର୍ବରୁ ୨୦୧୨ ମସିହାରେ ପ୍ରଥମ କରି ଏକ ଛୋଟ ଆକାରର ଉତ୍‌ଖନନ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତ ଇତିହାସ ସଂସ୍କୃତି ଓ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗର ପ୍ରଫେସର ସଦାଶିବ ପ୍ରଧାନଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାର ନରିଶୋ ଗ୍ରାମରେ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ସେଥିରୁ ଓଡିଶାରେ ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନର ଉତ୍ତରକାଳୀନ ଏକ ସଭ୍ୟତାର ସନ୍ଧାନ ମିଳିଥିଲା । ସେହି ସଭ୍ୟତାର ଅବଶେଷ ସ୍ୱରୂପ ପୋଡାମାଟି ଫନ୍ଦରେ ନିର୍ମିତ ଏକ କୂଅ ଓ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ମାଟିପାତ୍ର ବହୁଳ ଭାବେ ମିଳିଥିଲା । ଏହି ସଭ୍ୟତାର ସମୟ ସୀମାର ବିସ୍ତାର ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୨୦୦ରୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୫୦୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଥିଲା । ଏଥିରୁ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ କାଳରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଚୀ ଅବବାହିକାରେ ଜନବସତିଗୁଡିକ ଗଢି ଉଠିଥିଲା ।

ଏହାପରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସମ୍ରାଟ୍ ଖାରବେଳଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ପ୍ରାଚୀ ଅବବାହିକାରେ ଜନବସତିଗୁଡିକ କିପରି ଥିଲା ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପେ ଜଣାପଡେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କେତେକ ଐତିହାସିକ ସମ୍ରାଟ୍ ଖାରବେଳଙ୍କର ଭୁବନେଶ୍ୱରସ୍ଥିତ ଉଦୟଗିରିର ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖ ପ୍ରଦତ୍ତ ତଥ୍ୟକୁ ଭିତ୍ତି କରି ମତଦାନ କରିଛନ୍ତି ଯେ, (''ଉଭୟ ପ୍ରାଚୀ ତଟେ ରାଜନିବାଂସ ମହାବିଜୟ ପ୍ରାସାଦଂ କାରାୟତି'') ଶିଳାଲେଖର ଦଶମ ଧାଡି ଓ ରାଜତ୍ୱର ନବମ ବର୍ଷରେ ସମ୍ରାଟ୍ ଖାରବେଳ ପ୍ରାଚୀର ଉଭୟ ତଟରେ ମହାବିଜୟ ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ବୋଲି କେତେକ ଐତିହାସିକ ମତପୋଷଣ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହା ଏକ ବିବାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରସଙ୍ଗ । ଏହାର ସମାଧାନର ସୂତ୍ର ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାହାରି ପାରି ନାହିଁ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୭୩୬ରେ କ୍ଷେମଙ୍କର ଦେବ ଭୌମ ରାଜବଂଶ ତୋଷାଳୀରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଭୌମକର ରାଜତ୍ୱର ପୂର୍ବରୁ ଓଡିଶାରେ ହୀନଯାନ ଓ ମହାଯାନ ଦୁଇପ୍ରକାର ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଭୌମକର ରାଜତ୍ୱର ଆରମ୍ଭ ବେଳକୁ ମହାଯାନ ଧର୍ମର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ବଜ୍ରଯାନ ବା ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରଥମ ତିନିଜଣ ଭୌମକର ରାଜା କ୍ଷେମଙ୍କର ଦେବ, ପ୍ରଥମ ଶିବଙ୍କର ଦେବ ଓ ପ୍ରଥମ ଶୁଭଙ୍କର ଦେବ ବୌଦ୍ଧ ଉପାଧି ଧାରଣ କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ସେମାନେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଥିଲେ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ଭୌମକର ରାଜତ୍ୱ ପୂର୍ବରୁ ଓଡିଶାରେ ଯେଉଁ ବୌଦ୍ଧ ବିହାରଗୁଡିକ ଥିଲା ସେଗୁଡିକ ଭୌମକର ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପ୍ରମୁଖ ପୀଠସ୍ଥଳୀ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସେସମୟରେ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଚୌରାଅଶୀ ଗ୍ରାମ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଏକ ପ୍ରମୁଖ ପୀଠସ୍ଥଳୀ ଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଭୌମକର ରାଜାମାନେ ଶୈବଧର୍ମ, ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ, ତନ୍ତ୍ରବାଦ ଓ ଶକ୍ତିପୂଜା ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଓଡିଶାରେ ଶକ୍ତି ପୂଜାର ବିକାଶ ଘଟିଥିଲା । ଚାମୁଣ୍ଡାଙ୍କ ପାଇଁ ଭୌମକର ଶାସନ କାଳରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରର ବୈତାଳ ଓ ମୋହିନୀ ମନ୍ଦିର

ଏବଂ ପ୍ରାଚୀ କୂଳରେ ଚୌରାଅଶୀ ଗ୍ରାମରେ ବରାହି ମନ୍ଦିର ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ଗ୍ରାମର ଏକ ଧାନ ବିଲରୁ ୧୯୨୨ ମସିହାରେ ଏକ ତାମ୍ରଫଳକ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ତାମ୍ର ଫଳକଟି ଶୁଭଙ୍କର ଦେବଙ୍କ ସମୟର ବୋଲି ଜଣାପଡିଥିଲା । ଉକ୍ତ ଫଳକର ବର୍ଣ୍ଣନାନୁଯାୟୀ ପ୍ରଥମ ଯଯାତିଙ୍କର ପୌତ୍ର ଦଶରଥ ୯୫୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ୯୬୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ତଚୂଡ ବିଷୟରେ ଏକ ଗ୍ରାମ ଦାନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଗ୍ରାମଟି ତୋଷାଳୀର ଦକ୍ଷିଣ ଭାଗରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡେ ଦଶରଥଙ୍କ ସମୟରେ ଦକ୍ଷିଣ ତୋଷାଳୀ ସୋମବଂଶ ଅଧୀନସ୍ଥ ହୋଇଥିଲା । ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଭୌମରାଣୀ ଧର୍ମ ମହାଦେବୀଙ୍କ ଶାସନ ପରେ ତୋଷାଳୀ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ସୋମବଂଶୀ ଶାସକମାନଙ୍କ ଅଧୀନକୁ ଆସିଥିଲା ।

ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାରେ ସୋମବଂଶୀ ଶାସକମାନେ କଳା ସ୍ଥାପତ୍ୟର ପ୍ରଧାନ ପୂଜାରୀ ଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାପଡେ । ଓଡିଶାର ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ଶାସନ କାଳରେ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ଅୟମାରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ବେଳେ ସୋମବଂଶୀ ଶାସନର ଶେଷ ସୁଦ୍ଧା ଏହି ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଉତ୍କର୍ଷର ଚରମ ସୀମାରେ ପହଞ୍ଚି ଥିଲା । ସୋମବଂଶୀ ରାଜାମାନେ ଶିବ ଉପାସକ ଥିଲେ । ସେମାନେ ଶୈବ ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ପ୍ରସାର ପାଇଁ ଶିବ ମନ୍ଦିରମାନ ନିର୍ମାଣ କରୁଥିଲେ । ସେସମୟରେ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତରେ ପୋଡା ଇଟାରେ ନିର୍ମିତ ଶିବ ମନ୍ଦିରଗୁଡିକ ଗଢା ଯାଇଥିଲା । ସେ ମନ୍ଦିରଗୁଡିକ ମଧ୍ୟରୁ ଜଲ୍ଲାରପୁର ଗ୍ରାମର ସୋମନାଥ ମନ୍ଦିର, ପିତାପଡା ଗ୍ରାମର ଅଙ୍ଗେଶ୍ୱର, କୃଷ୍ଣପ୍ରସାଦ ଗ୍ରାମର କାଶୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ମନ୍ଦିର ଆଦି ପ୍ରଧାନ ଅଟେ । ଏହି ନିକଟ ଅତୀତରେ ଜଲ୍ଲାରପୁର ଗ୍ରାମ ପାଟପୁର ହୁଡାରୁ ମିଳୁଥିବା ଭଙ୍ଗା ମାଟି ପାତ୍ରଗୁଡିକରୁ ସୋମବଂଶୀ ଶାସନ କାଳରେ ଏଠାରେ ଏକ ବିରାଟ ଜନବସତି ଥିଲା ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଉଅଛି ।

ଓଡିଶାର ପୂର୍ବଭାଗରେ ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଥମେ ଭୌମକର ଏବଂ ପରେ ସୋମବଂଶୀ ରାଜାମାନେ ଶାସନ କରୁଥିବାରୁ ଗଙ୍ଗରାଜାମାନେ ଦୀର୍ଘକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଦିଗରେ ସେମାନଙ୍କର ରାଜ୍ୟର ସୀମା ବୃଦ୍ଧି କରି ପାରି ନଥିଲେ । ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆରମ୍ଭ ବେଳକୁ ସୋମବଂଶୀ ରାଜାମାନେ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇ ପଡିବାରୁ ଗଙ୍ଗରାଜାମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଉପକୂଳ ଅଞ୍ଚଳରେ କ୍ଷମତା ବିସ୍ତାର କରିବା ସହଜସାଧ୍ୟ ହୋଇ ପଡିଥିଲା । ଏହି ବଂଶରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିଲେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ନରପତି ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବ । ସେ ୧୨୧୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରି ୧୨୩୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶାସନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କରି ସମୟରେ ମାଧବ ଗ୍ରାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମାଧବାନନ୍ଦ ମନ୍ଦିର ସେ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ସେହିପରି ନିଆଳୀର ଶୋଭନେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଗଙ୍ଗରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ନିର୍ମିତ ବୋଲି ଜଣାପଡେ । ଶୋଭନେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରର ଜଗମୋହନର ଡାହାଣ ପଟର ବାହାର କାନ୍ଥରେ ଥିବା ଶିଳାଲିପିରୁ ଜଣାପଡେ କାକୋଦରପୁରର ଭୁଜଙ୍ଗମ ପୁରୀ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିବା ବ୍ରାହ୍ମଣ ରାଜା ବୈଦ୍ୟନାଥ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମନ୍ଦିର ଶିଳ୍ପୀ ଶୋଭନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉକ୍ତ ମନ୍ଦିର ତୋଳାଇ ଥିଲେ ଏବଂ ମନ୍ଦିରରେ ଥିବା ଶିଳାଲିପିକୁ ସେ ଉଦୟନ ନାମକ ଶିଳ୍ପୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖୋଦନ କରି ଲେଖିଥିଲେ । ଏହି ଉଦୟନ ମଧ୍ୟ ଭୁବନେଶ୍ୱର ମେଘେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଶିଳାଲିପିର ଲେଖକ ଅଟନ୍ତି । ଏହି ଉଦୟନ ଗଙ୍ଗ ବଂଶର ସମ୍ରାଟ୍‌ମାନଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶିଳାଲିପିର ଖୋଦକ ଅଟନ୍ତି । ମେଘେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଶିଳାଲିପିରେ ରାଜା ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବଙ୍କ ନାମ ଥିବାରୁ ଶୋଭନେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଶିଳାଲିପି ମଧ୍ୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବଙ୍କ ସମୟର ବୋଲି ଜଣାପଡେ ଏବଂ ବୈଦ୍ୟନାଥ ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର କରଦରାଜା ଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାପଡେ ।

ଏହାଛଡା ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଗଙ୍ଗ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାର କେନ୍ଦୁଲି ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମିତ କବି ଜୟଦେବ ତାଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କାବ୍ୟ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ରଚନା କରି ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅମର ପ୍ରେମର ଗଙ୍ଗା ବୁହାଇ ଥିଲେ । ଭକ୍ତକବି ଜୟଦେବ ହେଉଛନ୍ତି ଭାରତବର୍ଷର ପ୍ରଥମ କବି ଯିଏ କି ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ରକୁ

ପ୍ରଥମ କରି ତାଙ୍କ ରଚିତ 'ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଥିଲେ । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଚରିତ୍ର କୌଣସି ଭାରତୀୟ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ସ୍ଥାନ ପାଇ ନଥିଲା । ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାର ଭକ୍ତକବି ଜୟଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଏକ ଅମୂଲ୍ୟ ଦାନ ଅଟେ । ଗଙ୍ଗ ବଂଶର ଶେଷରାଜା ମତ୍ତଭାନୁ ଦେବଙ୍କ ପରେ ୧୪୩୫ ଜୁନ୍ ମାସ ୨୯ ତାରିଖ ଦିନ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରି ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ରାଜତ୍ୱ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଓଡିଶାର ସୀମା ପୁଣି ଥରେ ଗଙ୍ଗାରୁ ଗୋଦାବରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତାର ଲାଭ କରିଥିଲା । ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀୟ ନରପତିମାନେ ଦକ୍ଷ ସେନାପତି ଓ ସୁଶାସକ ଥିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସାହିତ୍ୟ କଳା ସଂସ୍କୃତି ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଥିଲେ । ଏହି ଯୁଗରେ ଓଡିଆ ଭାଷାର ନବଜାଗରଣ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହି ଶାସନ କାଳରେ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ସେଭଳି କୌଣସି ଆଖିଦୃଶିଆ ଘଟଣା ଘଟିଥିବାର ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । କେବଳ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ଶାସନ କାଳରେ ଓଡିଶା ଆଣିଥିବା ଭକ୍ତିବାଦ ଯୁଗର ଅନ୍ୟତମ ପୁରୋଧା ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଓଡିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ଉଦଣ୍ଡ କୀର୍ତ୍ତନ କରି କରି ତାଙ୍କ ବାଣୀ ପ୍ରଚାର କରୁଥିବା ସମୟରେ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଥିବା ପ୍ରାଚୀନ ଧର୍ମସ୍ଥଳ ବୁଲିଥିଲେ ଏବଂ ନୂଆଗାଁ ଗ୍ରାମର ଚରଣ ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ରାଧାକାନ୍ତ ମଠରେ ଏକ ରାତ୍ରି ଯାପନ କରି ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଅଭିମୁଖେ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ ବୋଲି ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ । ଏହି କାଳରେ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରେ କେତେଗୁଡିଏ ମଠର ସ୍ଥାପନା କରାଯାଇଥିଲା ।

ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ଶାସନ କାଳରୁ ଓଡିଶା ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ୧୫୬୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ସବୁଦିନ ପାଇଁ ଓଡିଶାର ଭାଗ୍ୟ ଆକାଶରୁ ସ୍ୱାଧୀନତାର ରବି ଅସ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ଏହା ପରେ ପରେ ଓଡିଶାକୁ ବିଦେଶୀ ଶକ୍ତି ତୁର୍କ, ଆଫଗାନ ଓ ମୋଗଲମାନେ ଶାସନ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ବିରୋଧୀ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲିପ୍ତ ରହି ବିଭିନ୍ନ ହିନ୍ଦୁ ମନ୍ଦିରଗୁଡିକ ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ କରି ଧ୍ୱଂସ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆତଙ୍କ, ଭୟ ଓ ଘୃଣାର ଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ ।

ଓଡିଶାର ବିଭିନ୍ନ ରାଜବଂଶ ସହିତ ଓତପ୍ରୋତ ଭାବେ ଜଡିତ ଥିବା ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକା ଖାଲି ରାଜନୈତିକ ଓ କଳା ସ୍ଥାପତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନୁହେଁ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମଧାରା ମତ ଓ ପଥର ଏକ ସର୍ବଧର୍ମ ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥଳ ବୋଲି ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳ ଖଣ୍ଡରେ ବିଦିତ । ଶୁଣାଯାଏ, କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧରେ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ସୈନିକଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ନିଜ ଆଖି ଆଗରେ ଦେଖି ଆତ୍ମବିଗଳିତ ହୋଇ ପଡିଥିବା ଅନୁତପ୍ତ ସମ୍ରାଟ୍ ଅଶୋକ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧର କଳଙ୍କରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ସାଧନାରତ କଳିଙ୍ଗ ବୌଦ୍ଧ ଭିକ୍ଷୁ ଉପଗୁପ୍ତଙ୍କ ଶରଣ ପଶି ବୁଦ୍ଧ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ ପ୍ରାଚୀ ସ୍ନାନତର୍ପଣ କରି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରୁ ଯଥା – ଯୁଇଁନ୍ତି, ଫିରିଫିରା, ମୁଦଗଳ, ଲତାହରଣ, ଅସ୍ତରଙ୍ଗ, ଅର୍କବଟ, ନିଭରଣ, ଅମରେଶ୍ୱର, କେନ୍ଦୁଲି, କନ୍ତିକୂଳ, ସାନଭିଲ୍ଲ, କେଶରପୁର, କରାଙ୍ଗଗଡ, ଟୋଲା ଗୋପିନାଥପୁର ଇତ୍ୟାଦି ଗ୍ରାମରେ ଥିବା ବୁଦ୍ଧ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡିକ (ବର୍ତ୍ତମାନ ସେଥିରୁ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ହିନ୍ଦୁ ଦେବଦେବୀ ହିସାବରେ ପୂଜିତ) ତତ୍କାଳୀନ ସମୟର ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ କିପରି ଥିଲା ତାହା ସୂଚାଇଥାନ୍ତି । ଐତିହାସିକ ପି.କେ. ରାୟଙ୍କ ମତରେ ଯୁଇଁନ୍ତି ଗ୍ରାମର ଈଶ୍ୱରଦେବ ମନ୍ଦିର ଏବଂ ପିତାପଡା ଗ୍ରାମର ଅଙ୍ଗେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମିତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ସେଠାରେ ବୌଦ୍ଧ ସ୍ତୁପମାନ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । କୁରୁମ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାର ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୌଦ୍ଧ ପୀଠ ଥିଲା ବୋଲି ଜଣାପଡେ ।

ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ଋଷଭନାଥଙ୍କ ଜୈନ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡିକ ଅଡଶପୁର ଗ୍ରାମର ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ଓ ନୀଳକଣ୍ଠେଶ୍ୱର ଶିବ ମନ୍ଦିରରେ ପୂଜା ପାଉଅଛନ୍ତି । ନିଭରଣ ଗ୍ରାମର ଗ୍ରାମେଶ୍ୱର

ଶିବ ମନ୍ଦିରରେ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା ପାଉଅଛନ୍ତି । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ନରିଶୋ ଗ୍ରାମରେ ଏକ ଜୈନମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀ କୂଳରେ ଗଢି ଉଠିଥିବା ବିଭିନ୍ନ ମଠଗୁଡିକରେ ଜୈନମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡିକ ପୂଜା ପାଉଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ସେଗୁଡିକ ମଧ୍ୟରେ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ଆଶ୍ରମ, ଭରଦ୍ୱାଜ ଆଶ୍ରମରେ ଜୈନ ଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଋଷଭନାଥ ପୂଜା ପାଇ ଆସୁଛନ୍ତି ।

ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ମତରେ ଶୈବଧର୍ମ ଓଡିଶାର ସର୍ବପ୍ରାଚୀନ ଧର୍ମ ଅଟେ । ଏକଦା ଶୈବଧର୍ମ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଗଣଧର୍ମ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଜରାଜୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ପଡିଥିବା ପ୍ରାଚୀନ ଶୈବପୀଠଗୁଡିକ ତାହାର ପ୍ରମାଣ ଦିଅନ୍ତି । ଦିନେ ସମଗ୍ର ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାର ଦ୍ୱାଦଶ ଶମ୍ଭୁ ଓ ଅଷ୍ଟନାଥଙ୍କ ବିଜେସ୍ଥଳୀ ଥିଲା । ଦ୍ୱାଦଶ ଶମ୍ଭୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ (୧) କପିଳେଶ୍ୱର (କପିଳେଶ୍ୱର ଶାସନ), (୨) ଗୋକର୍ଣ୍ଣେଶ୍ୱର (କଣ୍ଟାପଡା ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶାସନ), (୩) ବିଲେଶ୍ୱର (ପଇଡପାଟଣା), (୪) ଶୋଭନେଶ୍ୱର (ନିଆଳୀ), (୫) ରାମେଶ୍ୱର (ଟୋଲାଗୋପିନାଥପୁର), (୬) ଅଙ୍ଗେଶ୍ୱର (ପିତାପଡା), (୭) ଅମରେଶ୍ୱର (ଅମରପ୍ରସାଦ), (୮) ଗ୍ରାମେଶ୍ୱର (ନିଭରଣ), (୯) ସୋମେଶ୍ୱର (କାକଟପୁର), (୧୦) ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର (ମୁଦ୍‌ଗଳ), (୧୧) ନୃତେଶ୍ୱର (ନାଶିକେଶ୍ୱର), (୧୨) ମୁକ୍ତେଶ୍ୱର (ଡାଳୁଆକଣି) ସେହିପରି ଅଷ୍ଟନାଥଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜଲ୍ଲାରପୁର ଗ୍ରାମର ସୋମନାଥ ଓ କେଦାରନାଥ ପ୍ରଧାନ ଅଟନ୍ତି ।

ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଦ୍ୱାଦଶ ଶମ୍ଭୁଙ୍କ ସହିତ ଦ୍ୱାଦଶ ମାଧବ ଉପାସିତ ବୋଲି ପ୍ରାଚୀ ମାହାତ୍ମ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ସବୁ ମାଧବଙ୍କ ସ୍ଥାନ କେଉଁ ଜାଗାରେ ସେ ବିଷୟରେ ପ୍ରାଚୀ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ନିରବ କିନ୍ତୁ ଗବେଷକମାନଙ୍କ ଅନୁସନ୍ଧାନରୁ ଜଣାଯାଇଛି ମାଧବ ଗ୍ରାମରେ ଏକ ଭବ୍ୟ ମନ୍ଦିରରେ ପୂଜିତ ମାଧବାନନ୍ଦ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାର କ୍ଷେତାଧିପତି ଅଟନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଛଡା ଲଳିତ ମାଧବ, ବୋଲରା ଗ୍ରାମର ମାଧବ, ରଘୁନାଥପୁର ଗ୍ରାମର ମାଧବ, ମୁଦ୍‌ଗଳ ମାଧବ, ଗନ୍ଧାରିପଦାର ନଟାବୁ ମାଧବ ଏହାଛଡା ନିଆଳୀର ଶୋଭନେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ଏକ ଛାତ ଘରେ ସଂରକ୍ଷିତ ଥିବା କେତେଗୁଡିଏ ସୁନ୍ଦର ମାଧବ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖାଯାଏ । ଏହାଛଡା ନିଭରଣ ଗ୍ରାମର ଗ୍ରାମେଶ୍ୱରଙ୍କ ମନ୍ଦିରରେ ଏକ ସୁନ୍ଦର ମାଧବ ମୂର୍ତ୍ତି, ମଙ୍ଗଳାଙ୍କ ମନ୍ଦିରରେ ପାର୍ଶ୍ୱଦେବତା ଥିବା ଦୁଇଟି ମାଧବ ମୂର୍ତ୍ତି, ଲତାହରଣ ଗାଁରେ ଗ୍ରାମେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କ ମନ୍ଦିର ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ଥିବା ଏକ ଛାତଘରେ ସଂରକ୍ଷିତ ମାଧବ ମୂର୍ତ୍ତି, ମାଧବ ଗ୍ରାମର ଭୌମେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କ ମନ୍ଦିରରେ ଥିବା ମାଧବ ମୂର୍ତ୍ତି ଏବଂ ପିତାପଡା ଗ୍ରାମର ଅଙ୍ଗେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ସଂରକ୍ଷଣ ମାଧବ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡିକ ପ୍ରାଚୀ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନାନୁଯାୟୀ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଦ୍ୱାଦଶ ମାଧବ ଅଟନ୍ତି ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ମୂଳ ମନ୍ଦିରଗୁଡିକ ଭାଙ୍ଗି ଯାଇଥିବାରୁ ଏଗୁଡିକ ଇତସ୍ତତଃ ହୋଇ ଅନ୍ୟ ମନ୍ଦିରଗୁଡିକରେ ଅବହେଳିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛନ୍ତି । ସେହି ମାଧବ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡିକର ମୂଳ ମନ୍ଦିରକୁ ଖୋଜି ବାହାର କରିବା ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଐତିହାସିକ ମୂଲ୍ୟ ରଖେ ଏବଂ ଏହା ଗବେଷଣା ସାପେକ୍ଷ ।

ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାକୁ ମାଧବ କ୍ଷେତ୍ର କୁହାଯାଉଥିବା ବେଳେ ଏଠାରେ ଶାକ୍ତ ଉପାସନାର ଧାରା ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲା ବୋଲି ଆଜି ବିଭିନ୍ନ ମଠ ମନ୍ଦିରରେ ପୂଜା ପାଉଥିବା ତତ୍କାଳୀନ ସମୟର ସୁନ୍ଦର ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡିକ ତା'ର ପ୍ରମାଣ ଦିଅନ୍ତି । କାକଟପୁର ଆରାଧ୍ୟ ଦେବୀ ମା' ମଙ୍ଗଳାଙ୍କ କଥା ତ ଓଡିଶାରେ ସର୍ବଜନବିଦିତ । ଉତ୍କଳର ଜଣେ ବଣିକ ଦଧିବାମନ ସାହୁ, ମଙ୍ଗଳାଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ସିଂହଳ ଦ୍ୱୀପରୁ ଆଣି ଏଠାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଜନଶ୍ରୁତିରୁ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ । ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥ ଆର୍ଯ୍ୟଶ୍ରୀ ମଞ୍ଜୁଶ୍ରୀ ମୂଳକଳ୍ପରେ ଓଡିଶାକୁ କଳିଙ୍ଗୋଡ୍ରଦେଶ ଏବଂ ନୌଯାତ୍ରାରେ ବର୍ହିବାଣିଜ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଯାଉଥିବା ସାଧବପୁଅମାନଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ କାମନା ପାଇଁ ମଙ୍ଗଳାଙ୍କ ପୂଜା କରାଯାଉଥିଲା ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

ପ୍ରାଚୀ ଅବବାହିକାରେ ଅତୀତରେ ଦୁର୍ଗାଙ୍କର ଉପାସନା ହେଉଥିବାର ବହୁବିଧ ପ୍ରମାଣ ମିଳିଅଛି । ବିଶେଷତଃ ଏଠାରୁ ମିଳୁଥିବା ଦୁର୍ଗାମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡିକ ଦୁଇ ଭୁଜାରୁ ବାରଭୁଜା ବିଶିଷ୍ଟ ଯଥା– ନିଭରଣ ଗ୍ରାମରେ ଥବା ସୋମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରରେ ଦୁଇଭୁଜା ବିଶିଷ୍ଟ ଦୁର୍ଗା, ମୋଟିଆଁ ଗ୍ରାମର ଚତୁଃଭୁଜ ଦୁର୍ଗା, ଅସ୍ତରଙ୍ଗ ଗ୍ରାମର ଗ୍ରାମଦେବତୀ ଷଡଭୁଜା ଦୁର୍ଗା ଆମଣାକୁଦ ଓ ରାମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ନୟାହାଟର ଅଷ୍ଟଭୁଜା ଦୁର୍ଗା ଓ ସାଧାରଣ ଭାବରେ ଦଶଭୁଜା ଦୁର୍ଗା ପୀଠଦେବୀ ଓ ପାଶ୍ୱଦେବତା ଭାବରେ ଏହି ଉପତ୍ୟକାରେ ପୂଜା ପାଆନ୍ତି । ବାରଭୁଜା ଦୁର୍ଗାଙ୍କର ମନ୍ଦିର ନିଭରଣ ଗ୍ରାମରେ ରହିଛି । ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଦୁଇ ପ୍ରମୁଖ ଧର୍ମ ଯଥା ମାଧବ ଉପାସନା ଓ ଦୁର୍ଗା ଉପାସନାର ପ୍ରାବଲ୍ୟ ହେତୁ ଏହି ଦୁଇ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ସାଂସ୍କୃତିକ ସମନ୍ୱୟ ଘଟି ଦୁର୍ଗା ମାଧବ ଉପାସନାର ଧାରା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ଜଣାପଡେ । ଅନୁରୂପ ଦୁର୍ଗାମୂର୍ତ୍ତି ପରି ଚତୁର୍ଭୁଜାରୁ ବାରଭୁଜା ବିଶିଷ୍ଟ ଚାମୁଣ୍ଡା ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡିକ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାର ଉପାସିତ ହୁଅନ୍ତି । ଯଥା– ପିତାପଡା, ଲତାହରଣ, ମୋଟିଆଁ ଗାଁରେ ଚତୁର୍ଭୁଜା ଚାମୁଣ୍ଡା, ନିଭରଣ ଗାଁର ଷଡଭୁଜା, କାକଟପୁର ସୋମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଏବଂ ତୁଳସୀପୁରର ଅମରେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଓ ମଙ୍ଗଳା ମନ୍ଦିର କାକଟପୁରରେ ଅଷ୍ଟଭୁଜା ଏବଂ ଶୋଭନେଶ୍ୱରର ମନ୍ଦିର, ନିଆଳୀରେ ଦଶଭୁଜା ଚାମୁଣ୍ଡା ଜାଗୁଳାଇ ନାମରେ ଚୌରାଅଶି ଗ୍ରାମରେ ପୂଜା ପାଆନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶାକ୍ତମୂର୍ତ୍ତି ବରାହୀ ଭୌମକର ରାଜବଂଶ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ଏକ ଭବ୍ୟ ଖାକରା ଶୈଳୀର ମନ୍ଦିରରେ ଚୌରାଅଶୀ ଗ୍ରାମରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

ଉପରୋକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ମୁଖ୍ୟ ଧର୍ମଧାରଣା ଉପାସନାକୁ ଛାଡି ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଗୌଣ ଧର୍ମଧାରା ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ବରାହ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନାରାୟଣ, କୃଷ୍ଣ ରାମ, ଦଶାବତାର, ପତିତପାବନ ଆଦି ଦେବଗଣଙ୍କୁ ଉପାସନା କରାଯିବା ସହିତ ଗାଦିବ୍ରହ୍ମ, ନିରାକର ଓ ଅଲେଖ ଧର୍ମ ଓ ଉପାସନା ପଦ୍ଧତି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଓଡିଶାର ଇତିହାସ ହେଉଛି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଇତିହାସ । ଯେପରି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବାଦ୍ ଦେଇ ଓଡିଶାର ଇତିହାସ ଲେଖା ଯାଇ ନପାରେ, ଠିକ୍ ସେହିପରି ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତିକୁ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକା ଦେଇଥିବା ଅବଦାନ କଥା କୁହା ନଗଲେ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଆସିବ ନାହିଁ । ନବକଳେବର ସମୟରେ ଦାରୁ ଅନ୍ୱେଷଣ ବେଳେ ମା’ ମଙ୍ଗଳାଙ୍କର ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ । ଏହା ସର୍ବଜନବିଦିତ । କିନ୍ତୁ ଏ କଥା ହୁଏତ କେହି ଜାଣି ନଥିବେ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକା ମହାପ୍ରଭୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ମଧ ଦାରୁକ୍ଷେତ୍ର ଅଟେ । ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକାଂଶ ଦାରୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଧାମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ ପାଇଁ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରୁ ହିଁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଇତିହାସରୁ ଜଣାଯାଏ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଏକବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଚରଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ନବକଳେବର ନୀତି ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଛି ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ୧୯୧୨ ମସିହା ଜୁଲାଇ ୧୬ ତାରିଖ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ଦାରୁ ନିଆଳୀର ହାଟପୋଖରୀ ପାଖରୁ ଏବଂ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦାରୁ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରପୁର ନୂଆସାହିରୁ ୧୯୩୧ ମସିହା ଜୁଲାଇ ୧୭ ତାରିଖ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ଦାରୁ କାକଟପୁରର ଦେଉଳୀ ମଠରୁ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ଦାରୁ ନିଆଳୀରୁ ଏବଂ ୧୯୫୦ ମସିହା ଜୁଲାଇ ୧୬ ତାରିଖ ସୁଦର୍ଶନ ଦାରୁ ଜଲ୍ଲାରପୁରରୁ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ଦାରୁ ନୂଆପାଟଣା (ନୂଆହାଟ)ରୁ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ଦାରୁ ଦୁର୍ଗେଶ୍ୱର ବାହାରଣାରୁ, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦାରୁ, କାନପୁରରୁ ୧୯୬୯ ମସିହା ଜୁଲାଇ ୧୬ ତାରିଖ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ଦାରୁ ବନମାଳୀପୁରସ୍ଥିତ ବଳରାଗ୍ରାମ, ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ଦାରୁ ଭାକରସାହି (ଚାରିପଡାଗଡ)ରୁ, ୧୯୭୭ ଜୁଲାଇ ୧୮ ତାରିଖ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ଦାରୁ ନିଆଳୀ ନିକଟସ୍ଥ ସିଂହ ସାହି, ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ଦାରୁ ଭୋଗେଶ୍ୱର ଗ୍ରାମ, ୧୯୯୬ ମସିହା ଜୁଲାଇ ୧୭ ତାରିଖ ସୁଦର୍ଶନ ଦାରୁ ମାଧବ ନିକଟସ୍ଥ ପନିମାଳ, ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ଦାରୁ ମାଳଦା ଗ୍ରାମ । ଗତ ୨୦୧୫ ମସିହାରେ

ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ନବକଳେବରରେ ପ୍ରାଚୀ ଅବବାହିକାରୁ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ପାଇଁ ଦାରୁଚୟନ ହୋଇ ନାହିଁ ।

ଉତ୍କର୍ଷ କଳାର ଦେଶ ଉତ୍କଳର କଳାସଂସ୍କୃତି, ସାହିତ୍ୟ, ନୌବାଣିଜ୍ୟ, ସ୍ଥାପତ୍ୟ ତା'ର ଆରାଧ୍ୟ ଦେବ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସଂସ୍କୃତିକୁ ମହିମାମଣ୍ଡିତ କରିବାରେ ସମଗ୍ର ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାର ଦାନ ଅତୀବ ମହନୀୟ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ସେହି ପ୍ରାଚୀ ନଦୀ ଆଜି ମୃତ ପ୍ରାୟ । କାଳର କରାଳ ଗର୍ଭରେ ସେ ଆଜି ଲୁପ୍ତ ପ୍ରାୟ ହୋଇ ପଡି ରହିଛି କ୍ଷୁଦ୍ର ଜଳଧାରାଟିଏ ହୋଇ । ଚାହିଁ ରହିଛି ତା' ଉତ୍ତର ପିଢିର ଭଗୀରଥମାନଙ୍କୁ ଯେଉଁମାନେ ତା' ଦେହରେ ଭରିଦେବେ ନବ ଜୀବନଟିଏ । ପୁଣି ସେ କୁଳୁ କୁଳୁ ହୋଇ ବୋହିଯିବ ସାଗର ସଙ୍ଗମକୁ ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ

(୧) ଶଶାଙ୍କ ଶେଖର ସାମଲ, ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ଇତିହାସ, ୨୦୧୬ ।

(୨) ଡାକ୍ତର ରାଧାଚରଣ ପଣ୍ଡା, ପ୍ରାଚୀ ନଦୀର ଐତିହାସିକ ବିଭବ, ୧୯୯୧ ।

(୩) Haribar Panda, History of Odisha, 2014 ö

(୪) ଉତ୍କଳ ପ୍ରସଙ୍ଗ, ଜୁଲାଇ ୨୦୧୫ ।

(୫)Orissa past and present Commemoration Volume of the occasion of the First Viswa Oriya Sammilani, 1992 .

(୬) The Hindu Newspaper, April 8, 2019 .

(୭) ନିଜସ୍ୱ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ।

ସହକାରୀ ସଂଗ୍ରାହକ
ଓଡିଶା ରାଜ୍ୟ ନୌବାଣିଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ
ଯୋବ୍ରା, କଟକ

ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି

ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ କଣ୍ଠଶିଳ୍ପୀ ସୁନନ୍ଦା ପଟ୍ଟନାୟକ